

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Ανάπτυξη του Λόγου

Ενότητα 2: Ανάπτυξη γλωσσικών ικανοτήτων
Ανάπτυξη της Γραμματικής

Δήμητρα Κατή

Σχολή Επιστημών της Αγωγής

Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ

Τι είναι γραμματική;
Τι έχει, δηλ. να μάθει το παιδί;
μορφολογία και σύνταξη

Επίπεδα οργάνωσης της γλώσσας

- Φωνολογία (ήχοι)
- Σημασιολογία (νόημα λέξεων και προτάσεων)
- **Μορφολογία** (γραμματικές κλίσεις)
- **Σύνταξη** (συνδυασμοί λέξεων στην πρόταση)

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ

Οι διαφάνειες αυτές οργανώθηκαν σε συνεργασία με την Α.
Καρούσου

Δύο τρόποι γραμματικής διαφοροποίησης στις γλώσσες του κόσμου

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ (γραμματικές κλίσεις):

Διαφοροποιήσεις στη μορφή των λέξεων

π.χ. *άνδρας-άνδρες-ανδρών-άνδρα*

Η Μαρία αγαπάει το Γιάννη,

Τη Μαρία αγαπάει ο Γιάννης

ΣΥΝΤΑΞΗ:

Διαφοροποιήσεις στον τρόπο σύνθεσης των λέξεων και φράσεων εντός της πρότασης

π.χ. *Mary loves John – John loves Mary*

Συντακτική
διαφοροποίηση

John hit the ball

≠

The ball hit John

Μορφολογική
διαφοροποίηση

Ο Γιάννης χτύπησε τη μπάλα

≠

Το Γιάννη χτύπησε η μπάλα

Διαγλωσσικές διαφορές

Οι γλώσσες διαφέρουν
ως προς το πόσο πολύ στηρίζονται
σε κάθε είδος διαφοροποίησης:

π.χ.

- *Αγγλική* στηρίζεται πολύ στη **σύνταξη** (δηλ. σε αυστηρή σειρά Υποκειμένου-Ρήματος-Αντικειμένου) και λιγότερο στη μορφολογία του ουσιαστικού
- *Ελληνική* στηρίζεται περισσότερο στη **μορφολογία** του ουσιαστικού και λιγότερο στη σύνταξη (έχει μάλιστα ελεύθερη σειρά υποκειμένου-ρήματος-αντικειμένου)

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Κατηγορίες

Συντακτικές

(π.χ. Άρθρο, Ρήμα,
Επίρρημα...)

Μορφολογικές

(π.χ. Χρόνος, Φωνή,
Πρόσωπο, Αριθμός,
Πτώση...)

Αρχές συνδυασμού
των κατηγοριών

Οι γλώσσες παρά τα κοινά τους στοιχεία διαφέρουν
ως προς:

- τις συντακτικές και μορφολογικές κατηγορίες τους
- τον τρόπο που τις συνδυάζουν

Γραμματική στη (σύγχρονη) γλωσσολογία & γραμματική στο σχολείο

Γραμματική στη γλωσσολογία

Ασυνείδητη γνώση για τη μορφολογία και τη σύνταξη

- Την κατέχουν όλοι οι ομιλητές, ακόμη και οι αγράμματοι και τα παιδιά σχετικά νωρίς στην ανάπτυξη.
- Δεν μπορεί να διδαχτεί ρητά α) γιατί είναι ασυνείδητη και β) (όπως θα δούμε) τόσο οι κατηγορίες της όσο και οι κανόνες συνδυασμού τους είναι αφηρημένες.
- Καθίσταται συνειδητή και περιγράφεται ρητά μέσω κυρίως της επιστημονικής της περιγραφής στη γλωσσολογία και αρκετά λιγότερο μέσω γνώσεων που διδάσκονται στο σχολείο (κυρίως συντακτικό και γραμματική).
- Άργησε να συνειδητοποιηθεί ιστορικά, π.χ. το τι είναι μέρος του λόγου κι ακόμη βρίσκεται υπό συζήτηση.

[βλ. και μάθημα «Γλώσσα, Κοινωνία και Νόηση» για διαφορές τους]

Παραδοσιακή γραμματική
που διδάσκεται στο σχολείο
(σε αντίθεση
με την επιστημονική της γλωσσολογίας)

Κάποιες βασικές διαφορές τους:

1. Ρυθμιστική η παραδοσιακή, δηλ. συστήνει «σωστούς» τρόπους ομιλίας (π.χ. πίνακες κλίσης ανώμαλων ρημάτων). Ενώ στη γλωσσολογία περιγραφική, όπου όλες οι παραλλαγές μιας γλώσσας θεωρούνται εξίσου αποδεκτές,
– π.χ. να σε πω / να σου πω).

2. Παραδοσιακή αναφέρεται σε ορισμένες μόνο όψεις της οργάνωσης μιας γλώσσας (ενώ η επιστημονική πληρέστερη). Αφορά, με άλλα λόγια, μικρό μόνο μέρος της γνώσης που κατέχουν οι ομιλητές (ακόμη και οι αγράμματοι) για τη γλώσσα τους.

Δεν αναφέρεται στο π.χ.

- πώς συντάσσονται τα άρθρα με τα ουσιαστικά
- κανόνες μετακίνησης λέξεων στην πρόταση όπως
*Ο Γιάννης διάβασε ένα βιβλίο για φυτά. →
Ένα βιβλίο για φυτά διάβασε ο Γιάννης.*
αλλά όχι Για φυτά ένα ο Γιάννης βιβλίο διάβασε.

3. Οι περιγραφές της παραδοσιακής γραμματικής δεν είναι πάντα συμβατές με αυτές της επιστημονικής

π.χ. στην επιστημονική τίθενται ερωτήματα σχετικά με το τι είναι πρόθεση ή επίρρημα, ή αναφέρεται το ποιόν ενέργειας των ρημάτων που δεν απασχολούν την παραδοσιακή γραμματική.

ΣΥΝΤΑΞΗ

Συντακτικές κατηγορίες & κανόνες συνδυασμού τους

Συντακτικές κατηγορίες

- Αντιστοιχούν περίπου σε ό,τι αποκαλούμε παραδοσιακά μέρη του λόγου (π.χ. ρήμα, επίθετο, επίρρημα...)
- Κρίσιμο: πρόκειται για αφηρημένες κατηγορίες ή είδη λέξεων. Ο τεράστιος αριθμός λέξεων κάθε γλώσσας κατηγοριοποιείται σε λίγα μόνο είδη (π.χ. ουσιαστικά: *πλοίο, γάτα, κάθαρση, τυποποίηση*).
- Η επίγνωσή τους προσιτή μόνο μέσα από μαθήματα γραμματικής στο σχολείο ή γλωσσολογίας, ενώ άργησε ιστορικά. Ασυνείδητη γνώση τους όμως σε όλους.

Π.χ. η συντακτική κατηγορία «Ρήμα»

Παραδοσιακός ορισμός:
ρήματα = λέξεις για ενέργειες

Όμως

η κατάσταση πιο περίπλοκη:

- Περιλαμβάνουν μεν ενέργειες όπως «κόβω» και «τρέχω» αλλά και καταστάσεις όπως «φοβάμαι».
- Ενέργειες σηματοδοτούνται και από ουσιαστικά (π.χ. κόψιμο, τρέξιμο), καταστάσεις από ουσιαστικά (π.χ. φόβος), μετοχές (π.χ. είμαι φοβισμένος) και επίθετα (π.χ. έντρομος).

Δεν μπορούν εντέλει να οριστούν με βάση
μόνο το νόημά τους

αλλά το πώς συνδυάζονται με άλλες κατηγορίες λέξεων

Πρόταση =
Ονοματική Φράση + Ρηματική φράση

Ονοματική φράση =
‘Αρθρο + Επίθετο +
Ουσιαστικό

Το κίτρινο μολύβι

Ρηματική Φράση
=
Ρήμα + επίρρημα

χάθηκε χθες

Εάν συντακτικές κατηγορίες
θεωρητικά δύσκολες
επειδή αφηρημένες
και όχι εύκολο να οριστούν με βάση το νόημα,
πώς τις μαθαίνει τό παιδί;

- Νατιβισμός: πρέπει να υποθέσουμε έμφυτη γνώση της σύνταξης.
- Κονστρουκτιβισμός: το παιδί ανακαλύπτει σταδιακά τις συντακτικές κατηγορίες. Εντοπίζει αρχικά πιο προσιτές τους ιδιότητες: π.χ. τα περισσότερα ρήματα - ακόμη κι αν όχι όλα- αναφέρονται σε ενέργειες και επιδέχονται ορισμένου τύπου καταλήξεις.

Διαγλωσσικές διαφορές στις συντακτικές κατηγορίες, π.χ.

- Ορισμένες, όπως ρήμα και ουσιαστικό, απαντώνται στις περισσότερες γλώσσες, αλλά ακόμη κι αυτές όχι σε όλες τις γλώσσες (π.χ. Ινδιάνικη γλώσσα Νούτκα δεν διακρίνει τα δύο αυτά μέρη του λόγου).
- Άλλες, όπως το άρθρο, δεν παρατηρούνται σε πολλές γλώσσες (π.χ. ρωσική, τουρκική).

Διαγλωσσικές διαφορές στους συντακτικούς κανόνες, π.χ.

- **Άρθρο** + **ουσιαστικό** (π.χ. ελληνικά, αγγλικά)
- **Ουσιαστικό** + **άρθρο** (π.χ. βουλγαρικά, σουηδικά)
- Δεν υπάρχουν αναφορικές προτάσεις στα τουρκικά παρά μόνο μετοχές όπως συνήθως και στα αρχαία ελληνικά (αυτοί που συμμετέχουν = οι συμμετέχοντες).

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

- **Μορφολογικές κατηγορίες:** π.χ. Φωνή, Χρόνος, Έγκλιση, Πρόσωπο, Πτώση, Αριθμός, Γένος.
- **Πολύ αφηρημένες** κατηγορίες όμως, γιατί:
 - **Εμφανίζουν επιμέρους διαφοροποιήσεις**, π.χ. Αριθμός: ενικός, πληθυντικός. Χρόνος: αόριστος, παρατατικός, μέλλοντας... που ονομάζονται **γραμματικά μορφήματα**. Εκδηλώνονται στις λέξεις μέσα από τμήματά τους (καταλήξεις και προθήματα κυρίως) που ονομάζονται **μορφές**.
 - Ένα γραμματικό μόρφημα εκδηλώνεται με **πολλές μορφές** (π.χ. Πληθυντικός Αριθμός: *άνθρωποι, πολίτες, άτομα...*) και το αντίστροφο, δηλ. η ίδια μορφή δηλώνει **διάφορες έννοιες** (π.χ. πρόσωπο, αριθμός, χρόνος και φωνή μέσα από την ίδια κατάληξη: *γράφω-έγραφα, γράφομαι...*).

Πρόβλημα για το παιδί:

πώς ανακαλύπτει αυτές τις αφηρημένες κατηγορίες;

- **Ακούει μεγάλη ποικιλία λέξεων**, κάποιες μόνο από αυτές σε διαφορετικούς γραμματικούς τύπους.
- **Πρέπει μέσα από αυτή την ποικιλία λέξεων και τύπων να εντοπίσει το κοινό στοιχείο τους.**

Π.χ. *αόριστος της ελληνικής εκδηλώνεται με ποικίλους τρόπους:*

- αλλαγή τονισμού σε σχέση με ενεστώτα (διαβ**ά**ζω-δια**ά**βασα)
- αλλαγή θέματος σε σχέση με παρατατικό (δια**β**α**ζ**α-δια**β**α**σ**α)
- διαφορετικά παραθήματα ανάλογα με το συγκεκριμένο ρήμα, συζυγία, φωνή, πρόσωπο, αριθμό (π.χ. **έ**λυ**σ**α, χα**θ**ή**κ**α**μ**ε, **ή**ρ**θ**ε...)

Κοινές τάσεις και διαφορές στις γλώσσες του κόσμου

▶ Κάποιες μορφολογικές διακρίσεις πιο πιθανές στις γλώσσες του κόσμου, π.χ.:

- Ποιόν της ενέργειας συχνό, δηλ. εμφάνιση γεγονότων ως διαρκών/εξελισσόμενων ή ως στιγμιαίων/ ολοκληρωμένων: π.χ. *έπεσε-έπεφτε, it fell-it was falling*
- Αριθμός στο ρήμα αντιθέτως όχι συχνός, γιατί δηλώνεται πάντα μέσα από υποκείμενο, π.χ. *they left* – *οι νάνοι έφυγαν* και επομένως η δήλωσή του στο ρήμα πλεοναστική.

▶ Διαφορές: π.χ.

- στα ελληνικά δεν υπάρχει γένος στα ρήματα
- στα αγγλικά κατά βάση πτώση στα ουσιαστικά.

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ

Δεδομένα και υποθέσεις

Από τις πρώτες κλιτές λέξεις (π.χ. *κοίτα, έπεσε*)
και τους πρώτους συνδυασμούς λέξεων
γύρω στους 18 μήνες (π.χ. *Μαμά πάει*)
σε πιο προχωρημένες φάσεις της προσχολικής ηλικίας

Γενική υπόθεση/συμπέρασμα:

Οι γνώσεις για τη μορφολογία και τη σύνταξη
κατακτώνται νωρίς

(μάλλον νωρίτερα από άλλου τύπου γλωσσικές ικανότητες)

Ούτε οι γραμματικές κατηγορίες, ούτε οι αρχές συνδυασμού τους είναι άμεσα φανερές στις προτάσεις που ακούει το παιδί, ούτε διδάσκονται άμεσα.

Γύρω στους 18 μήνες όμως αρχίζει η ανάπτυξη της γραμματικής.

Μέχρι τότε τα παιδιά γνωρίζουν:

- προσωδία (ρυθμό, μελωδία) της γλώσσας
- μερικώς τη φωνολογία
- υποτυπωδώς τη σημασιολογία, δηλ. το λεξικό

Γραμματική

⇒ ποιοτική αλλαγή στην ανάπτυξη:
δυνατότητα έκφρασης άπειρων νοημάτων
μέσα από συνδυασμούς λέξεων

Ούτε οι γραμματικές κατηγορίες, ούτε οι αρχές συνδυασμού τους είναι άμεσα φανερές στις προτάσεις που ακούει το παιδί, ούτε διδάσκονται άμεσα.

Γύρω στους 18 μήνες όμως αρχίζει η ανάπτυξη της γραμματικής.

Μέχρι τότε τα παιδιά γνωρίζουν:

- προσωδία (ρυθμό, μελωδία) της γλώσσας
- μερικώς τη φωνολογία
- υποτυπωδώς τη σημασιολογία, δηλ. το λεξικό

Γραμματική

⇒ ποιοτική αλλαγή στην ανάπτυξη:
δυνατότητα έκφρασης άπειρων νοημάτων
μέσα από συνδυασμούς λέξεων

Δύο διαφορετικές θεωρητικές εξηγήσεις για ανάπτυξη σύνταξης

Νατιβισμός

Εμφάνιση σύνταξης κατ' ουσία η απαρχή της γλώσσας και ριζικά νέο βήμα σε σχέση με προγενέστερα επιτεύγματα. Καθορίζεται από την πυροδότηση έμφυτων αφηρημένων γνώσεων για βασική δομή σύνταξης.

• Κονστрукτιβισμός

Ανάπτυξη σύνταξης συνέχεια ανάπτυξης λεξιλογίου, εξαρτάται από λεξιλόγιο ειδικά από την αύξησή του γύρω στους 18 μήνες. Προκύπτει από την ανάγκη για κάποια κατηγοριοποίηση των λέξεων σε είδη, ώστε να συνδυαστούν σε μεγαλύτερες μονάδες νοήματος, τις προτάσεις.

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Βήματα:

- Ρίζες ίσως στις μονολεκτικές εκφράσεις
- Πρώτοι συνδυασμοί δύο λέξεων -18 μήνες
- Συνδυασμοί τριών και περισσότερων λέξεων -24 μήνες
- Εμπλουτισμός απλών φράσεων, π.χ. η ρηματική φράση εμπεριέχει πλέον όχι μόνο ρήμα αλλά και μόρια (όπως το *θα*) ή αντικείμενο -συνήθως μετά τους 24 μήνες
- Σύνθετες προτάσεις: παρατακτικές αρχικά και αργότερα υποτακτικές έχουν ολοκληρωθεί συνήθως έως το τέλος του τρίτου χρόνου

Ολοφραστικός λόγος

Μονολεκτικά εκφωνήματα

- Μία λέξη (π.χ. *γιαγιά*) ή και δύο που γίνονται όμως αντιληπτές ως μία (π.χ. *γειάσου, κιάλλο*)
- Σε πλούσιες μορφολογικά γλώσσες όπως η ελληνική λέξεις με γραμματικές καταλήξεις αναπόφευκτες (π.χ. «πόγια» = πόδια).
- Μπορεί να εκφράζουν σημασία ευρύτερη από αυτή που αποδίδουν οι ενήλικες στη λέξη αυτή, π.χ.
- *μαμά = νάτη η μαμά!*
- Bloom (1973): η κόρη της έλεγε «*mummy*» όταν κοιτούσε το φαγητό της μαμάς, τα γάντια της, την πόρτα απ' όπου έφυγε κλπ.
Mummy = «η μαμά», «αυτό είναι της μαμάς», «θέλω τη μαμά»

Νατιβισμός:

Ολοφραστικός λόγος άνευ σημασίας για σύνταξη

vs.

Κονστρουκτιβισμός:

Στον ολοφραστικό λόγο οι ρίζες της σύνταξης

εφόσον μέσα από μεμονωμένες λέξεις

εκφράζονται πιο περίπλοκα νοήματα

Πρώτες λέξεις παιδιών συνήθως ρήματα και ουσιαστικά
στη γλώσσα ενηλίκων (π.χ. *Μπάλα, πάει*)

Κάποιες όμως αντιστοιχούν σε ρήμα και ουσιαστικό
ταυτόχρονα (π.χ. *νάνι = κοιμάμαι και ύπνος*)

Πρώτοι συνδυασμοί λέξεων (~ 18 μήνες)

Ακολουθίες δύο διαφορετικών λέξεων
που αναφέρονται στο ίδιο γεγονός/κατάσταση
(Bloom 1973, Branigan 1979)

Αρχικά με παύσεις μεταξύ των λέξεων
(δηλαδή όχι ακόμη ενοποιημένες σε πρόταση):

Π.χ.
Μπάλα (παύση) κάτω =
«Θέλω να μου κατεβάσεις την μπάλα»

Βοηθητική παρέμβαση ενηλίκων Εμπλουτίζουν/επεκτείνουν τα λόγια του παιδιού

Παράδειγμα:

Παιδί: *εγιώ (εδώ)*

Μαμά: *εδώ τι;*

Παιδί: *βάζω*

Μαμά: *και τι βάζεις εδώ;*

Παιδί: *νεό (νερό)*

Μαμά: *γιατί το βάζεις εκεί;*

Παιδί: *απιώ (για να πιω)*

Τηλεγραφική ομιλία

- Πρώτοι συνδυασμοί 2-3 λέξεων με ενιαίο επιτονισμό (δηλ. χωρίς παύση μεταξύ τους). Αναφέρονται σε ένα γεγονός ή κατάσταση.
- Λίγες μόνο συντακτικές κατηγορίες: συνήθως ρήματα (π.χ. έλα), ουσιαστικά (π.χ. μπάλα) και επιρρήματα τόπου (π.χ. κάτω) ενηλίκων. Απουσιάζουν αρχικά κατηγορίες όπως προθέσεις, σύνδεσμοι, μόρια, άρθρα (αποκαλούνται συχνά γραμματικές λέξεις) και επίθετα.

Περίοδος όχι απόλυτα διακριτή από άλλες

Συνυπάρχει με μονολεκτικά εκφωνήματα αλλά σποραδικά και πιο περίπλοκους συνδυασμούς λέξεων.

Σπάνια όμως μετά τα δύομισι χρόνια:

π.χ.

μακαρόνια (με) κιμά, κόβω (με) το μαχαίρι, πάει (στη) δουλειά, φρούτα (από) το χω(ρ)ιό.

Τι σημαίνουν οι πρώτοι συνδυασμοί λέξεων (δηλ. οι πρώτες απλές προτάσεις);

Αρχικά δύο μόνο λέξεις που εκφράζουν νοήματα προσιτά και χρήσιμα στην καθημερινή επικοινωνία (Brown 1973), όπως:

- απόρριψη (π.χ. *όχι νάνι*)
- εστίαση της προσοχής σε κάτι (π.χ. *μπαμπάς νάτος*)
- επιθυμία για επανάληψη πράξης (π.χ. *κιάλλο νερό*)
- δήλωση μιας εξαφάνισης (π.χ. *παππού(ς) πάει*)
- περιγραφή δράστη και δράσης (π.χ. *μπαμπά(ς) μιλάει*)
- δράσης και αντικειμένου της (π.χ. *φάει (σο)κολάτα*)
- αντικειμένου και κτήτορα (π.χ. *μπάλα Γιάννη*)
- θέση αντικειμένου (π.χ. *τουτού πάνω*)

Πρώτη σκιαγράφηση της εμπειρίας
και συνεπώς πρώτη κατανόησή της

(π.χ. ξεχωρίζει ένα φαινόμενο όπως ο παππούς, το περιγράφει με μια αφηρημένη λέξη που αναφέρεται θεωρητικά και σε άλλους παππούδες και σχολιάζει την εξαφάνισή του) (βλ. Werner & Kaplan 1963).

Απλές φράσεις (ρηματική, ονομαστική) εμπλουτίζονται
με πιο αφηρημένες (γραμματικές) λέξεις

Π.χ.

- στην ονομαστική φράση προστίθενται άρθρα (π.χ. τη μαμά)
- στη ρηματική φράση μόρια (δεν, θα, να...) (π.χ. α πάω)

Ορισμένες γραμματικές λέξεις πολύ αφηρημένες

Π.χ. μόρια

Μόρια δεν περιγράφουν απλώς τον κόσμο
όπως ρήματα και ουσιαστικά (π.χ. καρέκλα, έπεσε)
αλλά δηλώνουν (νοητική) οπτική ομιλητή για τον κόσμο:

π.χ.

–τι θέλει να συμβεί (θα, να)

–τι νομίζει ότι δεν υφίσταται (δεν).

Παράδειγμα ανάπτυξης μορίων

Η ΑΡΝΗΣΗ

(βλ. Kourbani & Katis 2001 για τα ελληνικά).

- Ο πρώτος δείκτης άρνησης, όχι, δεν απαιτεί ρήμα. Εμφανίζεται αρχικά σε μονολεκτικά εκφωνήματα που απορρίπτουν κάτι, π.χ. *Όι!* (= *όχι δεν θέλω*)
- Ο δείκτης δεν απαιτεί πάντα ρήμα και εμφανίζεται αργότερα: σε εκφωνήματα όπου ο ομιλητής διατυπώνει τη δική του οπτική της πραγματικότητας, ειδικότερα μια σκέψη που δεν έχει άμεση σχέση με την ορατή πραγματικότητα. Σχολιάζει, πιο συγκεκριμένα, ότι κάτι δεν υπάρχει ή έχει εξαφανιστεί, π.χ. *Εν έχει* (= *δεν έχει άλλο*)

Πρόταση = ρηματική φράση + ονοματική φράση.

Ανάπτυξη = Εμπλουτισμός φράσεων

Παράδειγμα εμπλουτισμού ρηματικής φράσης:

- Έπεσε → Δεν έπεσε
- Έδωσε το δώρο → Έδωσε το δώρο στη Μαρία → Έδωσε χθες το δώρο στη Μαρία

Παράδειγμα εμπλουτισμού ονοματικής φράσης:

- Μολύβι → Το μολύβι → Το κίτρινο μολύβι → Αυτό το κίτρινο μολύβι

Ανάπτυξη σύνθετων προτάσεων

Αρχικά δύο ιδέες παρατάσσονται χωρίς ρητή σύνδεση.

Σύντομα μετά εμφανίζεται

ένα υποτυπώδες συνδετικό στοιχείο (π.χ. *που, και, γιατί*).

Η παρατακτική σύνταξη προηγείται της υποτακτικής

Παρατακτική π.χ.

Η γάτα αρρώστησε. Έφαγε τον ποντικό.

*Η γάτα έφαγε τον ποντικό **και** αρρώστησε.*

Υποτακτική, π.χ.

*Η γάτα **που** έφαγε τον ποντικό αρρώστησε.*

*Η γάτα αρρώστησε **γιατί** έφαγε τον ποντικό.*

Σταδιακή ανάπτυξη/εμπλουτισμός σύνθετων προτάσεων

- Απλοί αρχικά συνδυασμοί: δηλ. κύρια πρόταση πολύ απλή με διάφορες δευτερεύουσες (π.χ. θέλω α πάω/φάω/καθήσω/δω).
- Μέχρι το τέλος του 3^{ου} χρόνου της ζωής έχουν εμφανιστεί συνήθως τα βασικά είδη σύνθετων προτάσεων (βλ. Diessel 2004 για διάφορες γλώσσες, Κατή 1995 για τα ελληνικά): **Αναφορικές, συμπληρωματικές, χρονικές, αιτιολογικές, υποθετικές κ.λπ.**

Παραδείγματα απλά από τις πρώτες φάσεις:

Αναφορικές προτάσεις: *τ' είναι αυτό ε βάλαμε;* (που βάλαμε)

Συμπληρωματικές: *θέλω πάω* (θέλω να πάω)

Υποθετικές: *τομήσεις, α κοτώσω* (αν τολμήσεις, θα σε σκοτώσω)

Χρονική σειρά εμφάνισης των σύνθετων προτάσεων

Συμπληρωματικές και αναφορικές προτάσεις προηγούνται συνήθως επιρρηματικών (χρονικών, αιτιολογικών κλπ.)

Η σειρά εμφάνισης εξαρτάται από παράγοντες όπως:

- Νόημα συνδετικού στοιχείου (π.χ επειδή πιο περίπλοκο από γιατί)
- Πόσο συστηματικά ξεχωρίζονται από άλλες προτάσεις (π.χ. αναφορικές νωρίς στα ελληνικά γιατί αρχίζουν πάντα με που, ενώ στα αγγλικά το αντίστοιχο *that* είναι προαιρετικό)
- Πόσο χρήσιμες καθημερινά (εάν υποθετικές ως προειδοποιήσεις, τότε νωρίς γιατί απαραίτητες, π.χ. Άμα πας εκεί, θα πέσεις!)
- Πόσο συχνά ακούγονται στην ομιλία προς τα παιδιά (π.χ. υποθετικές νωρίς στα γιαπωνέζικα γιατί χρησιμοποιούνται συχνά).

Επειδή παρεμβαίνουν διάφοροι παράγοντες,

δυνατές οι ατομικές και διαγλωσσικές διαφορές ανάπτυξης

Συντακτικά λάθη

Όχι συχνά όπως τα μορφολογικά
(στα ελληνικά τουλάχιστον).

Συχνά ένδειξη προχωρημένων γνώσεων/αναλύσεων:

Π.χ. *μη να φύγει* = *να μη φύγει*

Άρνηση στην οριστική: (πιο συχνή)

– Αρνητικό μόριο + ρηματικό μόριο + ρήμα
δεν *θα* *φύγει*

Άρνηση στην υποτακτική:

– Ρηματικό μόριο + αρνητικό μόριο + ρήμα
να *μη* *φύγει*

Πιο αναλυτικά:

Το λάθος με τις αρνητικές φράσεις προκύπτει γιατί
νωρίς τα παιδιά εξάγουν ένα συμπέρασμα
για το πώς σχηματίζονται αρνητικές φράσεις
με βάση το συνηθέστερο τύπο του *δεν* και όχι τον λιγότερο
συνηθισμένο του *μη*

ΔΕΝ: αρνητικό μόριο + ρηματικό μόριο + ρήμα

δεν

θα

φύγει

ΜΗΝ: ρηματικό μόριο + αρνητικό μόριο + ρήμα

να

μη

φύγει

Συνδυασμοί προθέσεων και επιρρημάτων

- *από κάτω τα ρούχα* = *από κάτω από τα ρούχα*
- *από μετά το μεσημέρι* = *μετά από το μεσημέρι*

Τα παιδιά μπερδεύονται με τους δυνατούς συνδυασμούς γιατί στα ελληνικά δυνατές διάφορες εκδοχές: *από κάτω, κάτω από τα ρούχα, από κάτω από τα ρούχα.*

Συνδυασμοί επιρρημάτων-ρημάτων

- *έτρεχε όλο* = *όλο έτρεχε*

Τα επιρρήματα κατά κανόνα ακολουθούν το ρήμα.
Επομένως έκφραση υπακούει γενικό κανόνα.

Συντακτικά λάθη

σε μεγαλύτερες συνήθως ηλικίες και σπάνια
πιθανές παραδρομές της στιγμής

Άρνηση:

• *πουθενά χελώνα είδε = ... (δεν) είδε*

Λάθος συνδυασμοί:

- *ξέρω εσύ ότι θα με φας*
- *μη ξανα-το-κάνεις*
- *μη άλλη φορά ξανανοίζεις*
- *η χελώνα να κοντεύει περάσει*
- *η Γουέντη τα άκουσε η μεγαλύτερη*
- *τόσο μάτια μεγάλα*
- *μετά γύρισε από λίγο*
- *τα έβγαλε και της γάτας απ' την κοιλιά*

Ρηματικά συμπληρώματα:

- *μιλήσαμε (για) το έργο (από το διηγηθήκαμε το έργο)*
- *νομίζω (ότι) είναι γιατρός (από το νομίζω έφυγε)*

Οριστικό/αόριστο άρθρο:

- *να παίζουνε ένα βόλεϊ (από να παίζουνε ένα παιχνίδι)*
- *πάνω σε (στην) κορυφή του δέντρου*

Απουσία ή πλεοναστική παρουσία πρόθεσης:

- *μια μέρα πήγε (σε) μια εξοχή*
- *ένα κοπάδι με σκύλοι*
- *ένα χωράφι με γεμάτο λουλούδια*

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ

- Με βάση ευρήματα από αγγλική, γλώσσα με απλή μορφολογία, πρώτο συμπέρασμα έρευνας: παιδιά αποφεύγουν αρχικά τη μορφολογία και βρίσκουν τη σύνταξη πιο εύκολη (π.χ. Brown 1973).
- Ωστόσο, δεν επιβεβαιώθηκε σε γλώσσες με περίπλοκα κλιτικά συστήματα όπως τουρκικά, ελληνικά (π.χ. Stephany 1997).
 - Κατεξοχήν παραδείγματα σύνθετων μορφολογικών συστημάτων το εβραϊκό και το ελληνικό ρήμα (στα ελληνικά περίπου 45 γραμματικοί τύποι για κάθε ρήμα).
 - Οι κανόνες γραμματικής κλίσης έχουν αποκτηθεί έως τα 4 χρόνια. Απόδειξη κυρίως τα «λάθη» των παιδιών.
- Ανάπτυξη μορφολογίας νωρίς ίσως εξηγείται από εστίαση των μικρών παιδιών (ήδη πριν από τη γέννηση) στις διαφορές ήχου. Αντιθέτως, δυσκολεύει ενήλικες που μαθαίνουν δεύτερη γλώσσα, ίσως γιατί εστιάζουν όχι στον ήχο αλλά στο νόημα.

Φάσεις στην ανάπτυξη της μορφολογίας

Φάση πριν από τη γραμματική:

- Απουσία γραμματικών καταλήξεων (σε γλώσσες όπως η αγγλική)
- Κλιτοί μεν τύποι (σε γλώσσες όπως η ελληνική), χωρίς όμως γνώση μορφολογίας. Αντιθέτως, απλώς αναπαράγονται αρχικά γραμματικοί τύποι μιας λέξης που έχουν ακουστεί. Παιδί δεν μπορεί ακόμη να χρησιμοποιήσει περισσότερους από ένα γραμματικό τύπο μιας λέξης, π.χ.
 - *λουλούγια* (αλλά όχι *λουλούδι*)
 - *πάει* (αλλά όχι *πάω* ή *πήγαμε*)

Ασταθής φάση: Πρώτοι μορφολογικά διαφορετικοί τύποι, π.χ. ενικός /πληθυντικός ουσιαστικών, αόριστος /ενεστώτας ρημάτων.

«Δύσκαμπτη» γραμματική: Αυστηρή εφαρμογή κανόνων, με αποτέλεσμα ομαλοποιήσεις εξαιρέσεων ή ανώμαλων ρημάτων και ουσιαστικών (π.χ. *έξερε*, *ήλθαν πολλοί κόσμοι*).

Συμβατική γραμματική = μάθηση κανόνων και εξαιρέσεων.

Πορεία ανάπτυξης γραμματικών κατηγοριών και μορφημάτων: όχι τυχαία

Κάποιες κατηγορίες πιο συχνές στις γλώσσες του κόσμου και πιο πρώιμες στα παιδιά.

Π.χ. για Ρήμα: **Τροπικότητα (εγκλίσεις) > Ποιόν Ενέργειας (θεματικές αντιθέσεις) > Χρόνος > Φωνή > Πρόσωπο-Αριθμός**
δηλ. διαφοροποιήσεις οριστικής, υποτακτικής, προστακτικής έγκλισης
> διαφοροποιήσεις αοριστικού/ενεστωτικού θέματος
> διαφοροποιήσεις αορίστου, ενεστώτα κ.λπ.
> ενεργητική και παθητική φωνή
> πρόσωπο και αριθμός

Πρόσωπο/Αριθμός: λιγότερο απαραίτητες, γιατί δηλώνονται με άλλους τρόπους, δηλ. μέσα από προσωπικές αντωνυμίες και ουσιαστικά στο ρόλο υποκειμένου. Έτσι γραμματικές καταλήξεις προσώπου και αριθμού μπορεί να είναι πλεοναστικές. Ενδεικτικά τα λάθη των παιδιών και η απουσία τους στην ομιλία.

Όχι τυχαία τα συνηθέστερα ρηματικά λάθη των παιδιών

(όπως και ξένων που μαθαίνουν ελληνικά):

- Πρόσωπο και αριθμός μέσα από αντωνυμία σε σημείο όχι απαραίτητο: π.χ. *φεύγει οι νάνοι, και οι δύο σκότωσε το πουλάκι, ακούει εγώ, εσύ εν έχει*
- Φωνή: *φένει, πλένει*

Πορεία ανάπτυξης επίσης όχι τυχαία:

- Τρίτο πρόσωπο πρώτο σε πολλές γλώσσες
- Ενεστώτας/Αόριστος > Παρατατικός > Παρακείμενος > Μέλλοντας και Υπερσυντέλικος
- Διαφοροποίηση Υποτακτικής/Μέλλοντα δύσκολη καταρχάς: *φύγω > α φύγω > να φύγω > θα φύγω* (μέλλοντας μεταγενέστερος και ιστορικά)

Μορφολογικά λάθη

Δεν πρόκειται για ενδείξεις ανωριμότητας,
αλλά αντιθέτως γνώσης των μορφολογικών κανόνων

που εφαρμόζονται και στις εξαιρέσεις ή ανώμαλους τύπους

Επειδή έχουν κάποια λογική,

οι τύποι των παιδιών έχουν παρατηρηθεί σε παλαιότερες
ιστορικές περιόδους μιας γλώσσας και σε διαλέκτους

(π.χ. ήφερε συχνό σε διαλέκτους,

επήγαινε συνηθισμένο σε προγενέστερες εκδοχές της ελληνικής).

Πορεία ανάπτυξης όχι ευθύγραμμη

αλλά καμπύλη σχήματος U:

1. απομνημόνευση αρχικά (σωστοί τύποι)
2. ανακάλυψη και κατάχρηση κανόνων σε εξαιρέσεις (λάθη)
3. κανόνες μεν, αλλά και εξαιρέσεις (σωστοί τύποι)

Ομαλοποιήσεις γραμματικών κλίσεων

Παραδείγματα:

Ρήματα

Ανώμαλο θέμα: *πάρνω, δώνω, πάνε, πάγαινε (= πήγαινε)*

Ανώμαλη αρχαϊκή αύξηση: *ήπρεπε, ήφερε, έθελε, έξερε*

Ανώμαλες κλίσεις: *κάβουνε, κλάβει, αγαπάουνε, τρώγεις,*

κλαίγει, πετάχνουν (= πετάνε, κατά το φτιάχνουν)

τρακαίρνω, δροσερίζω, επέπλεγε (= επέπλεε)

Κλίσεις άκλιτων τύπων: *πρέπω να πάω, έχει πεθάνουνε, έχω βάλω, μη σε νοιάζετε*

Λάθη με τις συζυγίες

- **Ισχυρή προτίμηση για δεύτερη συζυγία:**
γιατί πιο ομαλή και με λιγότερες επιμέρους κλίσεις (ίσως και ένδειξη ιστορικής αλλαγής της ελληνικής προς καθιέρωση της δεύτερης συζυγίας): π.χ. *καταλαβούσανε, νύσταγα, καθαράει, βηχάει, ζωγραφάω, σκαλάω, γύρναγα, σφύραγε, πέρναγε*
- **Σποραδικά και προτίμηση για πρώτη συζυγία:**
κρεμάζουνε, γεράζουνε, μαδίζω, τραγουδίζω, βοσκίζω, πεταϊδούν (τα πουλιά -κατά το κελαϊδούν), αντιδρώνω (= αντιδρώ)

Προβλήματα με τη φωνή,

ένα ιδιαίτερα ανώμαλο φαινόμενο της ελληνικής

- Διόρθωση ανώμαλων τύπων: *καθιστώ/καθίστηκα*
(*κάθομαι* ένα ιδιαίτερα ανώμαλο ρήμα γιατί παθητική φωνή στον ενεστώτα και ενεργητική στον αόριστο, μια εξαίρεση στο όλο σχήμα των ρημάτων)
- Παθητικοποίηση τύπων όταν κάτι παθαίνει το υποκείμενο ή γενικότερα υφίσταται κάποια αλλαγή:
λιώθηκε, μαυρίστηκε, χτυπήθηκε, κλαιγότανε (= έκλαιγε), μαλώθηκα με τον αδελφό μου, ο χαρταετός πετάχτηκε, φυτρώθηκε χορτάρι
- Ενεργητική φωνή κατ' αναλογία με λίγους παρόμοιους τύπους ενεργητικής που έχουν ωστόσο παθητική σημασία: *έσκισε η μπλούζα* (κατά αναλογία με το *έσπασε το αυγό*, που θα «έπρεπε» να είναι *σπάστηκε*)⁴⁹

Προβλήματα με ουσιαστικά

Κλίση άκλιτων τύπων: το ίδιο και οι αγράμματοι με ξένα δάνεια και άκλιτες λέξεις αποδεικνύοντας γνώση γραμματικών κανόνων.

- της ΔΕΗΣ, της Γουέντης
- τα στυλά, τα μαγιά, σιντιά
- οι σινεμάδες, οι στυλοί
- ήλθαν πολλοί κόσμοι στη γιορτή

Κλίση τύπων που δεν κλίνονται κατ' εξαίρεση:

- υποκοριστικά: του ραβασακιού, ελαφακιού, αλεπουδακιού
- γενική πληθυντικού: των κατσικών
- κλητική: Ηρώδα, μαθητέ (κατά το καθηγητά, γιατρέ)

Προσαρμογή αρχαϊκών κλίσεων στο πρότυπο δημοτικής:

- του μηνού (= του μηνός)
- τηλεόρασες, έκθεσες, παράστασες
- στην οδός

Ομαλοποίηση κλιτικού συστήματος

Απόδειξη βαθιάς γνώσης γραμματικών σχημάτων

Θηλυκά σε -ος αποκτούν θηλυκή κατάληξη στον πληθυντικό:
μέθοδες, κάθοδες, ηθοποιές

Αρσενικά/θηλυκά ουσιαστικά σε -ος: στατιστικά όχι συχνά

- Κλίνονται όπως τα περισσότερα αρσενικά ουσιαστικά: *αετές, φάκελες, ήλιες, βάτραχες, γιατρές κατά το ναύτες, άνδρες.*
- Λίγο αργότερα, όταν μαθευτεί η λιγότερο συχνή κατάληξη -οι, γίνεται κατάχρησή της: *ναύτοι, κλέφτοι, άνδροι, μαθητοί, κάβουροι, κόρακοι, γειτόνοι* παρότι οι τύποι αυτοί σχηματίζονταν νωρίτερα σωστά.

Τρίπτωτα vs. δίπτωτα ουσιαστικά

π.χ.

γιατροί-γιατρών-γιατρούς

vs. άνδρες-ανδρών

Τα παιδιά κλίνουν τα τρίπτωτα όπως τα δίπτωτα δηλ. καταργούν τη διάκριση αιτιατικής/ονομαστικής,

π.χ.

οι γιατρούς, οι άνδρους (κατά τους γιατρούς)

Διάλεκτοι λύνουν το ίδιο πρόβλημα λίγο διαφορετικά, προτιμώντας ονομαστική στη θέση αιτιατικής,

π.χ. οι γιατροί-τσοι γιατροί (=τους γιατρούς)

► Ένδειξη προχωρημένων αναλύσεων της γραμματικής του ουσιαστικού (δηλαδή ανακάλυψη πολύ αφηρημένων σχημάτων κλίσης)

Αρσενικά: όταν ανακαλυφτούν κι άλλες κλίσεις πέραν της συνηθισμένης στον πληθυντικό κατάληξη -ες, τα παιδιά τις χρησιμοποιούν κι εκεί όπου δεν απαιτούνται (μερικές φορές και για ουσιαστικά που μέχρι τότε έλεγαν σωστά).

- ανισοσύλλαβα: *άντρηδες, ναύτηδες, παίχτηδες, προδοσφαιστιάδες*
- Νωρίς το αντίθετο, δηλ. αφαιρούν συλλαβή: *οι αλεπές, δύο αλεπού, τσολιές, δύο καναπές*

Ουδέτερα: προβληματίζουν τα αρχαιόκλιτα και τα ανισοσύλλαβα αρχαιόκλιτα σε -ος (γεν.):

δάσια, δάσες, με δύο κράνος

δάσατα (ονείρατα, αλόγατα), φωνήεντο

τα φόρεμα, τα πάτωμα (αποφεύγουν τα φορέματα κ.λπ.,

γιατί απαιτούν και πρόσθετη συλλαβή και αλλαγή τονισμού)

- Παραγωγή σύνθετων: *Κόκκινησκουφίτσα*
- Παραγωγή ενός μέρους του λόγου με βάση άλλο:
σπρωχτιά, δυναμότερος, εκδίκημα, χειρουργήση, σιγανώνω, γρηγορεύω
- Παραγωγή ουσιαστικών με βάση το άλλο γένος:
γριούλος (κατά το γριούλα), *γέρα* (κατά το γέρος)
- Λάθος γένος (αν και σπάνια σε παιδιά, πιο συχνά σε ενήλικες που μαθαίνουν δεύτερη γλώσσα): *Βγαίνει το θεό Ερμής*
- Κλίση άκλιτων: *ο Πινόκιος*

Λάθη σε μεγαλύτερες ηλικίες όχι πλέον συστηματικά αλλά σπάνια

(μάλλον παραδρομές της ομιλίας
που κάνουν και οι ενήλικες όταν μιλούν βιαστικά,
δηλ. λάθη σχετικά σπάνια που συχνά αυτοδιορθώνονται)

- *ξέρεις και μόνος μου = ξέρω*
- *μεταμορφώθηκε σε μανάβης = μανάβη*
- *η χαίτη ήταν άσπρη και τους δύο = των δύο*
- *τα ποντίκια τα έκανε οδηγό = οδηγούς*
- *η χαίτη τους ήταν μαύρο = μαύρη*

Τέλος

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «**Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση**» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Έχουν προηγηθεί οι κάτωθι εκδόσεις:

- Έκδοση διαθέσιμη [εδώ](#).

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών,
Δήμητρα Κατή 2015. Δήμητρα Κατή. «Ανάπτυξη του Λόγου. Ενότητα 2:
Ανάπτυξη γλωσσικών ικανοτήτων. Ανάπτυξη της Γραμματικής» Έκδοση:
1.0. Αθήνα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:
<http://opencourses.uoa.gr/courses/ECD4/>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

•Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.